

Katarzyna Marszałek

Streszczenie dysertacji doktorskiej : zmiany harcerskiej pedagogii w Polsce XX wieku

Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy.
Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji nr 4, 261-268

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KATARZYNA MARSZAŁEK

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy

Streszczenie dysertacji doktorskiej: zmiany harcerskiej pedagogii w Polsce XX wieku

Summary of doctoral dissertation: changes in scout pedagogy in the twentieth century in Poland

Praca napisana została pod kierunkiem dr hab. Marii Kuchcińskiej, prof. nadzw. UKW. Recenzowana była przez prof. zw. dr hab. Teresę Hejnicką-Bezwińską oraz prof. zw. dr hab. Marię Czerepaniak-Walczak.

Obrona pracy odbyła się 26 maja 2009 na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

Prezentowane badania dotyczyły polskiej rzeczywistości społecznej, w tym wychowawczej, w XX wieku, który był czasem kilku transformacji i traum kulturowych polskiego społeczeństwa i właśnie z tej racji stanowił atrakcyjny dla mnie okres w życiu społecznym. Obiektem badań były pedagogie³⁹ Związku Harcerstwa Polskiego w Polsce⁴⁰.

Uzasadnienie dla koncepcji metodologicznej tych badań znalazłam w nurcie interparadygmatyczności oraz interdyscyplinarności paradygmatu humanistycznego. Opis, wyjaśnianie oraz interpretowanie zmian (tu zachodzących w pedagogii ZHP) były możliwe przy uwzględnieniu paradygmatu czasu. Poznawanie uwarunkowań tych zmian – mających swe źródła w przeszłości życia społecznego – prowadziło mnie „na pogranicze między dyscypliny naukowe”, toteż ta praca pomyślana była jako analiza pedagogiczno-socjologiczno-historyczna (z naciskiem na pedagogiczną), a jej podstawy poznawcze były oparte na metodologii nauk społecznych.

Przedmiotem poznania były pedagogie ZHP wraz z ich społeczno-politycznym kontekstem.

³⁹ Pedagogia w pracy zdefiniowana była jako ideologia edukacyjna, czyli poglądy grup społecznych (tu ZHP i grup „trzymających władzę”) na temat edukacji, wyrażających ich interesy i dążenia edukacyjne (Hejnicka-Bezwińska 2008, s. 477, 493).

⁴⁰ Przedmiotem analizy badawczej autorki jest ZHP funkcjonujący w latach 1918–1939, 1944–1950, 1956–2004.

- Poszukiwania w zakresie pedagogii ograniczyłam do analizowania praktyk:
- doboru wartości, z których Związek wyprowadzał cele oddziaływań wychowawczych,
 - stanowienia celów wychowania w odniesieniu do różnych grup wiekowych wychowanków,
 - typowania ról społecznych, do wykonywania których ZHP chciał przygotowywać,
 - formułowania kodeksów moralnych dla zrzeszonych,
 - ustalania symboli, odznak dających zrzeszonym poczucie wspólnoty.

Przyjmując typowe dla (tu zastosowanego) „ujęcia systemowego” założenia, iż w następstwie zmian ustrojowych zmianom podlegają również zalecane przez ugrupowania rządzące praktyki edukacyjne, postawiłam 3 tezy:

1. Przeobrażenia pedagogii ZHP są wynikiem zmienności ideologii, polityki i ładu społecznego, albowiem funkcjonowanie stowarzyszenia (placówki edukacji równoległej) podlega tej samej zależności przyczynowo-skutkowej, jaka jest widoczna w systemie edukacji.
2. Zmiany w pedagogii ZHP są odroczonym skutkiem zmienności polityk oświatowych oraz ideologii wychowania.
3. ZHP ulegając zmianom, zachował elementy stałe w swych pedagogiach.

Przyjmując takie tezy, obok przełomowych wydarzeń w życiu narodu (dzielących historię społeczeństwa polskiego na odcinki czasowe), brałam pod uwagę znaczące – również umożliwiające periodyzację – wydarzenia w polskim systemie oświaty i wychowania.

Szukałam odpowiedzi na pytania:

1. W jakim zakresie pedagogie ZHP oparły się zmianom dominujących kultur i ładów społecznych?
2. Na ile zmienność ideologii wychowania i polityk oświatowych (wprowadzana przez kolejne władze państwowe) przeobrażała pedagogie ZHP?

Udzielenie odpowiedzi na te pytania miało służyć ustaleniu stałych i zmiennych elementów w praktykach wychowawczych ZHP.

W pracy przyjąłam perspektywę historyczną według bergsonowskiej tradycji myślenia

o czasie.

Punkt wyjścia dla wyznaczonych cezur czasowych stanowiły trzy kryzysy tożsamości społecznej społeczeństwa polskiego XX wieku:

- w latach 1918–1939 kryzys wywołany był budowaniem suwerennego państwa po 123 latach nieistnienia,
- w latach 1944–1989 istniał kryzys z powodu sowietyzacji strukturalnej i ideologicznej,

- ❑ w latach 1989–2004 wreszcie mieliśmy kryzys wynikający z powodu odzyskania suwerenności oraz transformacji ustrojowej.

Praca była próbą opisania, wyjaśnienia i interpretacji badanych faktów w oparciu o źródła, przy zastosowaniu metody jakościowej narracji historyczno-synchronicznej. Badaniu poddano materiały sklasyfikowane jako państwowe i harcerskie.

Źródła państwowe zostały zaczerpnięte z:

I. LEGALIS: systemu informacji prawnej wydawnictwa C.H. Beck (<http://www.promulgatory.pl/>). Autorka przeszukała następujące promulgaty: Dziennik Praw (1918). Dziennik Ustaw (1918–2004 r.), Monitor Polski (1945–2004 r.), Dzienniki Urzędowe Ministerstw, przy czym Konstytucje państwa polskiego zostały zaczerpnięte z publikacji T. Mołdawy, *Konstytucje Polskie 1918–1998*. Warszawa 1999.

II. Portalu internetowego Nauka Polska: przeszukano dwa serwisy: 1. bazę danych ludzie nauki zawierającą informacje (od 1990 r.) o osobach związanych z nauką w Polsce, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora, 2. bazę danych badania naukowe (SYNABA) zawierającą opisy prac naukowo-badawczych i badawczo-rozwojowych oraz ekspertyz naukowych wykonanych (od 1999 r.) w polskich jednostkach naukowych i badawczo-rozwojowych (<http://www.nauka-polska.pl/>). Kwerenda dotyczyła publikacji i prac badawczych dotyczących tematyki harcerskiej.

III. Zasobów bibliotek:

- ❑ publicznych, głównie we Włocławku, Toruniu, Bydgoszczy, Warszawie, Rzeszowie,
- ❑ środowisk harcerskich we Włocławku, Toruniu, Bydgoszczy, Nowem, Łodzi.

Kwerenda dotyczyła publikacji i prac badawczych dotyczących tematyki harcerskiej.

Łącznie analizie badawczej poddano 6076 aktów wydanych przez organy państwowe.

Źródła harcerskie zostały zaczerpnięte z zasobów:

I. Archiwum Akt Nowych w Warszawie,

II. Muzeum Harcerstwa (w tym zasoby archiwum i biblioteki).

W Archiwum Akt Nowych w Warszawie skorzystałam z następujących zespołów archiwalnych: Związku Harcerstwa Polskiego 1918–1939, Instytucji wojskowych 1918–1939, Szkół partyjnych.

W zespołach wyszukano następujące materiały:

a) Akta ZHP 1919–1939:

- dokumentację Zjazdów ZHP (I, II, IV, V, VIII, X, XI, XIV, XV (AAN AZHP sygn. 307, 308, 312, 113, 318, 320, 322, 329, 331),

- projekt Harcerskiego Kodeksu Honorowego (AAN AZHP sygn. 929),
 - zasady współpracy ZHP z Ministerstwem Spraw Wojskowych z 1922 r. (AAN, ZHP, sygn. 1667).
- b) Instytucje wojskowe 1918–1939. Zespół został przeszukany pod kątem dokumentów dotyczących ZHP. Odnaleziono w teczках Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego wykład dotyczący działalności Polskiej Organizacji Wojskowej i Harcerstwa w latach 1914–1921 (AAN IW sygn. 296/III–55).
- c) Szkół partyjnych nr 408. Akademia Nauk Społecznych. Zespół został przeszukany pod kątem prac doktorskich o tematyce harcerskiej. Odnaleziono akta osobowe doktoranta Olgierda Zmacińskiego (AAN SZP ANS 35/63).

Źródła z Muzeum Harcerstwa (w tym z zasobów archiwum i biblioteki) zostały wyszukane w:

- ❑ dokumentacji Zjazdów ZHP:
 - „Wiadomościach Urzędowych” wydawanych przez Naczelnictwo ZHP,
 - miesięcznikach starszyny harcerskiej – „Harc mistrzu” i „Na Tropie”,
 - Deklaracjach Ideowych ZHP,
 - projektach na Zjazd Walny,
 - dokumentach pozjazdowych wydawanych przez: Główną Kwaterę ZHP, Wydawnictwo Harcerskie Warszawa, Młodzieżową Agencję Wydawniczą Warszawa, Harcerską Oficynę Wydawniczą Kraków, Harcerskie Biuro Wydawnicze „Horyzont” Warszawa.
- ❑ statutach ZHP:
 - opublikowanych w: wydawnictwie „Okólniki i Rozkazy Naczelnictwa ZHP”, „Wiadomościach Urzędowych Naczelnictwa ZHP”, Monitorze Polskim,
 - wydanych przez Harcerskie Biuro Wydawnicze Warszawa, Wydawnictwo Harcerskie Warszawa, Wydawnictwo Harcerskie „Horyzont” Warszawa, Młodzieżową Agencję Wydawniczą Warszawa, „Czuwaj” Harcerską Oficynę Wydawniczą Kraków.
- ❑ kodeksach moralnych (obietnica i prawo zucha, prawo i przyrzeczenie harcerskie, zobowiązanie instruktorskie) opublikowanych w: dokumentacjach pozjazdowych ZHP, statutach ZHP, „Wiadomościach Urzędowych Naczelnictwa ZHP”, czasopismach („Harcerstwo”, „Harc mistrz”, „Świat Młodych”, „Na Tropie”), materiałach Głównej Kwatery ZHP (do dyskusji instruktorskich na temat aktualnego rozumienia Prawa Harcerskiego), zestawieniu prawa i przyrzeczenia harcerskiego, hasłach *Leksykonu harcerstwa*, pod red. O. Fietkiewicza, Warszawa 1988,
- ❑ instrukcjach, programach, rozkazach, odznakach dotyczących: 1. przysposobienia wojskowego, 2. spraw ogólnozwiązkowych.
- ❑ artykułach dotyczących: 1. przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego, 2. spraw ogólnozwiązkowych, 3. Józefa Piłsudskiego.

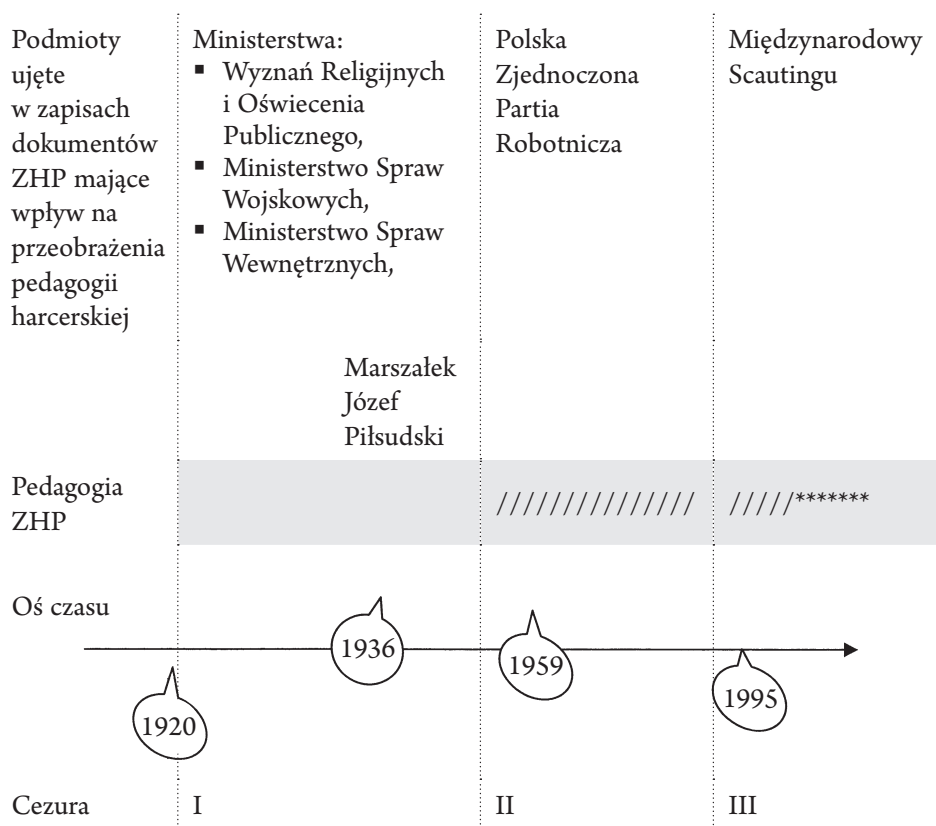
Łącznie analizie badawczej poddano: dokumentację 32 Zjazdów ZHP, treści 18 statutów ZHP i 23 harcerskich kodeksów moralnych.

Wyniki badań i wnioski

Dokonana analiza badawcza potwierdza istnienie zależności przyczynowo–skutkowej pomiędzy zmianami w analizowanych elementach pedagogii ZHP a wydarzeniami w polityce państwa, lecz nie oświaty.

Zależność ta wynika z podporządkowania ideologii harcerskiej systemowi państwowemu i wyprowadzaniu podstaw ideologicznych ZHP z wizji przeszłości/przyszłości kreowanej przez grupy trzymające władzę.

Tab. 1. Podmioty umieszczone w zapisach dokumentów ZHP jako mające prawo wywierać wpływ na przeobrażenia pedagogii harcerskiej w latach 1920–2004



Źródło: opracowanie własne

W analizowanych okresach można wyróżnić stałe i zmienne elementy pedagogii ZHP. Największa zmienność występuje w perspektywie ogólnozwiązkowej, najmniejsza zaś w pionie wychowawczym.

Stale elementy występujące w dokumentach i statutach ZHP są dwa:

- cel działalności stowarzyszenia – *wychowanie*, oraz
- rola, do jakiej harcerstwo chciało przygotować poprzez swoją działalność – jest to rola *obywatela*.

Stale występujące w kodeksach postępowania moralnego:

1. pionu wychowawczego: intencja – obiecuje, forma aktywności – być dobrym, kochać, starać się, określenie podmiotu – zuch, wartości – dobro, Polska, dzielność, samodoskonalenie.
2. W kodeksach pionu harcerskiego, starszoharcerskiego:
 - stałe wartości to: Polska/Ojczyzna i przyroda
 - forma afirmacji – poznanie.

Analiza materiałów źródłowych nie potwierdza tezy.

Zmiany w pedagogii ZHP są odroczonym skutkiem zmienności polityk oświatowych oraz ideologii wychowania.

Zmiany w polityce oświatowej zachodziły ze znacznym opóźnieniem wobec zmian w państwie polskim. Stowarzyszenie natomiast szybko reagowało na zmiany społeczno-polityczne w państwie i częściej niż zapadały decyzje w systemie edukacyjnym.

Tab. 2. Czas opublikowania dokumentów powstających w wyniku zmian społeczno-politycznych w społeczeństwie/państwie polskim i ZHP w latach 1921–1997⁴¹

Obszary/cezura	I	II	III
Konstytucje	1921 r., 1935 r.	1944 r., 1952 r., 1956 r.	1989 r., 1992 r., 1997 r.
Dokumenty ZHP określające/ zmieniające fundamenty działalności organizacji	1923 r.	1945 r., 1956 r.	1989 r., 1990 r.
Ustawy „edukacyjne”	1932 r.	1961 r.	1991 r.

Źródło: opracowanie własne

Mając za sobą tę drogę badawczą, nie mogę zgodzić się ze stwierdzeniem (cytuję): „na etos (harcerski) stosunkowo mały wpływ miały przemiany ustrojowe”.

⁴¹ W późniejszych latach 1997–2004 nie wprowadzono istotnych – dla tej analizy – zmian w zapisach dokumentów.

we państwa (...) Wprawdzie harcerstwo nie oparło się naciskom zewnętrznym doprecyzowania jakiej (Polsce pełni służbę), to jednak takie przymiotniki stały się jedynie formalnymi zapisami dokumentów, bez znaczącego wpływu na końcowy efekt wychowawczy ruchu i jego organizacji. Harcerstwo zawsze było pluralistyczne i pomieszczające w swoim nurcie nierzadko skrajne przeciwstawne idee i koncepcje” (Chrabąszcz 2006, s. 33).

ZHP wraz z wyznaczaniem wewnątrz stowarzyszenia ideałem wychowania ku określonym wartościom, w całej historii trwania organizacji nigdy nie stał z boku wydarzeń. Czynnie włączał się w ich wir, a ten – w zależności od interesów grup trzymających władzę – modyfikował interpretację fundamentalnych wartości harcerstwa. I choć powtarzały się pojęcia, to zmieniana była ich treść. Ta zmienność niejednokrotnie osłabiała organizację, ale powodowała jednocześnie umocnienie pozycji stowarzyszenia w społeczeństwie polskim.

Mnie jako człowieka urodzonego u progu III RP może dziwić zarówno pośpiech, jak i gorliwość harcerskich władz nie tylko w podchwytywaniu frazeologii ugrupowań rządzących, ale też w podporządkowaniu się woli kolejnych „Wielkich Braci” (np. zalecających odwrót lub powrót do skautingu). Przelomowe wydarzenia polityczne w 1948, 1956 czy w 1989 roku wyprzedzają deklaracje władz Związku za ledwie o tygodnie a nawet dni i to tempo biegu zdarzeń w ZHP zdumiewa.

Jako młody człowiek jestem jednocześnie świadoma, że nie mogę (w sensie: nie jestem w stanie) zrozumieć motywów tego zachowania, gdyż – szczęśliwie – nigdy (z powodów politycznych) nie doświadczyłam ani zagrożenia życia osobistego, ani zagrożenia istnienia własnej grupy/stowarzyszenia. Wyobrażam sobie jedynie, że takie zagrożenia mogą:

- ❑ dla zachowania własnego życia czy nawet tylko dla ciągłości własnej kariery – prowadzić jednostkę do wyboru zachowań konformistycznych czy oportunistycznych, a nawet być świadectwem cynizmu
- ❑ być przejawem „uwiedzenia” tj. całkowitego, głębokiego przekonania o słuszności zmian i pełnego zaangażowania w ich realizację (pomimo zapewne zniechęcających informacji o represjach za bierność a zwłaszcza odmowę podporządkowania się).

Mogę też jedynie wyobrażać sobie osobisty dramat moralny tych druhów, którzy wbrew sobie zdecydowali się na oportunizm dla ratowania istnienia Związku, a bezsprzecznie stowarzyszenie dzieci, młodzieży i dorosłych funkcjonujące pod nazwą Związek Harcerstwa Polskiego jest jedynym (aczkolwiek nie tym samym), które trwa na ziemiach polskich i w Polsce blisko 100 lat. Przypuszczalnie dopiero badania motywów postępowania władz Związku (o ile one w ogóle są jeszcze możliwe po upływie tylu lat) mogłyby wyjaśnić, na ile takiemu oportunizmowi stowarzyszenie pod nazwą ZHP zawdzięcza swoje istnienie. Z myślą o dalszych badaniach stawiam też kolejne pytania:

- ❑ Czy zmienność pedagogii ZHP funkcjonowała tylko na poziomie ideowych deklaracji władz stowarzyszenia, czy obejmowała też ich metodyczne zalecenia (formułowane na zmiennym, bo ideowym tle)?
- ❑ Na ile zmienność ideowych deklaracji i kodeksów postępowania (wraz z ich politycznymi uwarunkowaniami) funkcjonuje w świadomości byłych i aktualnych harcerzy i osób niezrzeszonych?
- ❑ Czy potoczny obraz ZHP w świadomości współczesnych Polaków wykazuje związek ze spadkiem liczebności ZHP w III RP ?

Prezentowana praca składała się z czterech rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii, spisu rysunków i spisu tabel. Łącznie praca liczyła 220 stron.

Literatura

- Akta Związku Harcerstwa Polskiego 1918–1939: sygn. 307, 308, 312, 113, 318, 320, 322, 329, 331, 929, 1667.
- Akta Instytucji Wojskowych 1918–1939: sygn. 296/III–55.
- Akta Szkół Partyjnych: Akademia Nauk Społecznych sygn. 35/63.
- Chrabąszcz J. (2006), Etos harcerski rezonansem tradycji oraz kultury społeczeństwa i narodu. [W:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Dziennik Praw 1918, Nr 1.
- Dziennik Ustaw 1918–2004.
- <http://www.nauka-polska.pl> [01.08.2008–01.01.2009]
- <http://www.promulgatory.pl> [01.08.2008–01.01.2009]
- Mołdawa T. (1999), *Konstytucje Polskie 1918–1998*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Monitor Polski 1945–2004.